

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΜΙΑΣ ΣΥΝΕΝΟΧΟΥ

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΑΜΕ τη σοβιετική εποχή. Εκείνο το κομμάτι της ζωής μας. Προσπαθώ ειλικρινά να ακούσω όλους όσους συμμετείχαν στο σοσιαλιστικό δράμα...

Ο κομμουνισμός είχε ένα τρελό σχέδιο – να επιδιορθώσει τον «παλιό» άνθρωπο, τον Αδάμ της Παλαιάς Διαθήκης. Και το πέτυχε... ίσως να είναι το μοναδικό που πέτυχε. Σε εβδομήντα και χρόνια, από το εργαστήριο του μαρξισμού-λενινισμού έβγαλαν έναν ξεχωριστό ανθρώπινο τύπο – τον homo sovieticus. Οι μεν πιστεύουν πως πρόκειται για μια τραγική προσωπικότητα, οι δε τον αποκαλούν «σοβόκ».* Έχω την εντύπωση πως αυτόν τον άνθρωπο τον ξέρω, μου είναι γνωστός, βρίσκομαι κοντά του, πέρασα πολλά χρόνια δίπλα του. Αυτός ο άνθρωπος είμαι εγώ. Είναι οι γνωστοί μου, οι φίλοι μου, οι γονείς μου. Ταξίδεψα αρκετά χρόνια σε όλη την πρώην Σοβιετική Ένωση, επειδή ο homo sovieticus δεν είναι μόνο Ρώσος· είναι και Λευκορώσος, Τουρκμένος, Ουκρανός, Καζάκος... Τώρα ζούμε σε διαφορετικά κράτη, μιλάμε διαφορετικές γλώσσες, αλλά μας ξεχωρίζεις μια χαρά. Μας αναγνωρίζεις με την πρώτη! Όλοι εμείς, οι άνθρωποι του σοσιαλισμού, μοιάζουμε και δε μοιάζουμε στους υπόλοιπους ανθρώπους – έχουμε το λεξιλό-

* Όρος που παραπέμπει ειρωνικά και κάπως υποτιμητικά –καθώς σημαίνει και «φαράσι»– στον «σοβιετικό άνθρωπο» (sovetskij čelovek).

γίο μας, τις απόψεις μας για το καλό και το κακό, για τους ήρωες και τους μάρτυρες. Έχουμε ιδιαίτερες σχέσεις με τον θάνατο. Στις διηγήσεις που καταγράφω, συνεχώς μου τρυπάνε το αυτί λέξεις όπως: «πυροβολώ», «τουφεκίζω», «εκκαθαρίζω», «εξοντώνω», ή εκείνες οι σοβιετικές εναλλακτικές της εξαφάνισης, όπως «σύλληψη», «δέκα χρόνια χωρίς δικαίωμα αλληλογραφίας», «μετανάστευση». Πόσο μπορεί να αξίζει η ανθρώπινη ζωή, αν σκεφτούμε πως πριν από λίγο καιρό πέθαιναν εκατομμύρια; Είμαστε γεμάτοι μίσος και προκαταλήψεις. Είμαστε όλοι αποκεί όπου υπήρχε το Γκουλάγκ και ένας τρομερός πόλεμος. Η κολεκτιβοποίηση, η απο-κουλακοποίηση, η μετακίνηση πληθυσμών...

Ήταν ο σοσιαλισμός και ήταν απλώς και μόνο η ζωή μας. Τότε μιλούσαμε λίγο γι' αυτήν. Τώρα όμως, που ο κόσμος άλλαξε ανεπανόρθωτα, ενδιαφέρθηκαν όλοι για τη ζωή μας, που ανεξάρτητα από το πώς ήταν, παρέμενε η ζωή μας. Γράφω, αναζητάω στα ψίχουλα, στα κουρελάκια την ιστορία του «οικείου»... του «εσωτερικού» σοσιαλισμού. Αυτό το πώς ζούσε μέσα στην ανθρώπινη ψυχή. Πάντα με τραβούσε αυτό το μικρό πεδίο – ο άνθρωπος... ο ένας άνθρωπος. Στην πραγματικότητα εκεί είναι που συμβαίνουν όλα.

Γιατί το βιβλίο περιέχει τόσες αφηγήσεις αυτοκτονιών; Και δεν υπάρχουν συνηθισμένοι Σοβιετικοί, με συνηθισμένες σοβιετικές βιογραφίες; Στο κάτω κάτω της γραφής, ο κόσμος αυτοκτονεί και από έρωτα, και από γηρατειά, και απλώς έτσι, από περιέργεια, από την επιθυμία να μαντέψουν το μυστικό της ζωής... Έφαξα να βρω εκείνους που ρίζωσαν μέχρι θανάτου στην ιδέα, που την άφησαν να διεισδύσει μέσα τους και δεν ξεκόλλησαν απ' αυτήν. Το κράτος αντικατέστησε τα πάντα γι' αυτούς, ακόμα και την

ίδια τους τη ζωή. Δεν μπόρεσαν να βγουν απ' τη δοξασμένη ιστορία, να αποδεσμευτούν απ' αυτήν αποχαιρετώντας τη, να ευτυχίσουν και με άλλον τρόπο. Να βουτήξουν... να πέσουν με τα μούτρα σε μια ύπαρξη ιδιωτική, όπως γίνεται σήμερα που δοξάζεται ως μεγάλο το μικρό. Που ο άνθρωπος απλά θέλει να ζήσει, χωρίς μεγάλες ιδέες. Τέτοιο πράγμα στη ζωή του Ρώσου δεν υπήρξε ποτέ, είναι κάτι που δεν το γνωρίζει ούτε η ρωσική λογοτεχνία. Είμαστε πολεμικός λαός. Είτε πολεμούσαμε, είτε ετοιμαζόμασταν για πόλεμο. Δε ζήσαμε ποτέ διαφορετικά. Εξού και η πολεμική ψυχολογία. Και επί ειρήνης όλα ήταν οργανωμένα σαν σε πόλεμο. Ακούγονταν τύμπανα, αναρτούσαμε σημαίες... η καρδιά φούσκωνε στο στήθος... Ο άνθρωπος δεν αντιλαμβανόταν πόσο δούλος ήταν, έφτανε ακόμα και ν' αγαπάει τη δουλεία του. Το θυμάμαι κι εγώ: Μετά το σχολείο μαζευόμασταν με όλη την τάξη να πάμε να ανακαλύψουμε νέα μέρη, περιφρονούσαμε όποιον αρνιόταν να ακολουθήσει, μας έπιαναν κλάματα που δε ζήσαμε την επανάσταση, τον εμφύλιο. Κοιτάς προς τα πίσω: Είναι δυνατόν να ήμασταν εμείς; Εγώ; Τα θυμούνται κι εγώ μαζί με τους ήρωές μου. Κάποιος απ' αυτούς μου είπε μια μέρα: «Μόνο ένας Σοβιετικός μπορεί να καταλάβει τον Σοβιετικό». Ήμασταν άνθρωποι με μια και μοναδική κομμουνιστική μνήμη. Γείτονες στη μνήμη.

Ο πατέρας θυμήθηκε πως πίστεψε στον κομμουνισμό μετά την πτήση του Γκαγκάριν. Εμείς πρώτοι! Μπορούμε τα πάντα! Έτσι μας μεγάλωσαν αυτός κι η μαμά. Ήμουν «Παιδάκι του Οκτώβρη»,* φορούσα μια κονκάρδα που έδειχνε

* Oktjabrenok – «Παιδάκι του Οκτώβρη»: Οι μαθητές που ήταν υποψήφιοι για να γίνουν δεκτοί στην οργάνωση των πιονιέρων.

ένα σγουρομάλλικο αγοράκι, ήμουν πιονιέρισσα, μικρή κομσομόλα. Η απομάγευση ήρθε αργότερα.

Με την περεστρόικα περίμεναν όλοι πότε θα άνοιγαν τα αρχεία. Τα άνοιξαν. Μάθαμε την ιστορία που μας έκρυβαν...

«Πρέπει να συμπαρασύρουμε ενενήντα εκατομμύρια από τα εκατό που κατοικούν στη Σοβιετική Ένωση. Με τους υπόλοιπους δε χρειάζεται ούτε να μιλήσουμε, πρέπει να τους εξουδετερώσουμε» (Ζινόβιεφ, 1918).

«Να κρεμάσετε (απαραιτήτως να κρεμάσετε, ώστε να τους βλέπει ο κόσμος), όχι λιγότερους από 1.000 συλληφθέντες κουλάκους, πλούσιους, να τους πάρετε όλο το ψωμί, να τους κρατάτε ομήρους... Να το κανονίσετε έτσι, ώστε ο κόσμος να τα βλέπει από απόσταση εκατό βέρστια, να τρέμει...» (Λένιν, 1918).

«Η Μόσχα κυριολεκτικά πεθαίνει από πείνα» (λέει ο καθηγητής Κουζντετσόφ στον Τρότσκι). – «Δεν πρόκειται για πείνα. Όταν ο Τίτος κατέλαβε την Ιερουσαλήμ, οι Εβραίες μητέρες έφαγαν τα παιδιά τους. Μόνο όταν θα αναγκάσω τις μητέρες σας να φάνε τα παιδιά τους, τότε να έρθετε να μου πείτε “πεινάμε”» (Τρότσκι, 1919).

Οι άνθρωποι διάβαζαν εφημερίδες, περιοδικά, και σιωπούσαν. Τους είχε καταλάβει ένας αβάσταχτος τρόμος! Πώς να συνεχίσουν να ζουν μετά απ' όλα αυτά; Πολλοί αντίκριζαν την αλήθεια σαν να έβλεπαν εχθρό. Και την ελευθερία επίσης. «Δε γνωρίζουμε τη χώρα μας. Δεν ξέρουμε τι σκέφτεται η πλειοψηφία των ανθρώπων, τους βλέπουμε, τους συναντάμε καθημερινά, αλλά τι σκέφτονται, τι θέλουν, δεν το ξέρουμε. Τολμάμε όμως να τους διδάξουμε. Σύντομα θα τα μάθουμε όλα και θα τρομάξουμε» μου είπε ένας γνωστός μου, με τον οποίο βρισκόμασταν συχνά και τα λέγαμε στην κουζίνα μου. Μάλωσα μαζί του. Ήταν το '91... Ευ-

τυχισμένη εποχή! Πιστεύαμε πως την επόμενη μέρα, κυριολεκτικά την επόμενη ημέρα, θα άρχιζε η ελευθερία. Θα άρχιζε από το τίποτα, μέσα από την επιθυμία μας.

Από τα Σημειωματάρια του Σαλάμοφ: «Συμμετείχα στη μεγάλη, χαμένη μάχη για την πραγματική ανάσταση της ζωής». Το έγραψε αυτό ένας άνθρωπος που έκανε δεκαεπτά χρόνια στα σταλινικά στρατόπεδα. Του είχε μείνει η νοσταλγία για το ιδανικό... Τους Σοβιετικούς θα τους χώριζα σε τέσσερις γενιές: τη σταλινική, τη χρουτσοφική, τη μπρεζνιεφική, και την γκορμπατσοφική. Εγώ ανήκω στην τελευταία. Μας ήταν πιο εύκολο να αποδεχτούμε το κραχ της ιδέας του κομμουνισμού, επειδή δεν είχαμε ζήσει την εποχή που η ιδέα ήταν ακόμα νέα, δυνατή, με την αξόδυνη μαγεία του ρομαντισμού των τάφων και των ουτοπικών ελπίδων. Μεγαλώσαμε κοντά στους γέρους του Κρεμλίνου. Την εποχή της χορτοφαγίας.* Το πολύ αίμα που είχε χυθεί για τον κομμουνισμό είχε ήδη ξεχαστεί. Τα πάθη λυσσομανούσαν, αλλά διατηρούνταν η γνώση πως δε γίνεται να μετατρέψεις την ουτοπία σε πραγματικότητα.

Ήταν στον πρώτο πόλεμο της Τσετσενίας... Στον σιδηροδρομικό σταθμό της Μόσχας γνώρισα μια γυναίκα, ήταν κάπου πέρα απ' το Ταμπόφ. Ταξίδευε για την Τσετσενία, για να πάρει τον γιο της απ' τον πόλεμο: «Δε θέλω να πεθάνει. Δε θέλω να σκοτώσει». Το κράτος είχε σταματήσει να κυριαρχεί στην ψυχή της. Ήταν ένας ελεύθερος άνθρωπος. Τέτοιους ανθρώπους δεν έβρισκες πολλούς. Περισσότεροι ήταν αυτοί που είχαν ενοχληθεί με την ελευθερία:

* Έτσι ονόμασε η Άννα Αχμάτοβα τα χρόνια πριν τις σταλινικές εκκαθαρίσεις.

«Αγόρασα τρεις εφημερίδες και η καθεμιά λέει τα δικά της. Πού είναι η αλήθεια; Παλιότερα διάβαζες το πρωί την εφημερίδα, την *Πράβντα* (Αλήθεια), και τα ήξερες όλα. Τα καταλάβαινες όλα». Έβγαιναν αργά απ' τη νάρκωση της ιδέας. Αν άρχιζα να μιλάω για μεταμέλεια, εισέπραττα την απάντηση: «Και για ποιο λόγο να μετανοήσω;». Όλοι ένιωθαν θύματα, κι όχι συμμετοχοί. Ο ένας έλεγε «έκανα κι εγώ στη φυλακή», ο δεύτερος «εγώ έκανα στον πόλεμο», ο τρίτος «εγώ την πόλη μου την έχτισα απ' τα συντρίμια, μέρα νύχτα κουβαλούσα τούβλα». Ήταν πραγματικά απρόβλεπτο: είχαν όλοι μεθύσει με την ελευθερία, κανείς όμως δεν ήταν έτοιμος γι' αυτήν. Πού βρισκόταν αυτή η ελευθερία; Μόνο στην κουζίνα, όπου, όπως το συνήθιζαν, συνέχιζαν να βρίζουν την εξουσία. Έβριζαν τον Γέλτσιν και τον Γκορμπατσόφ. Τον Γέλτσιν επειδή είχε αλλάξει τη Ρωσία. Και τον Γκορμπατσόφ; Τον Γκορμπατσόφ επειδή είχε αλλάξει τα πάντα. Όλον τον εικοστό αιώνα. Και θα μας συνέβαινε ό,τι και στους άλλους. Σε όλους. Νόμιζαν πως αυτή τη φορά θα πετύχαιναν.

Η Ρωσία άλλαζε, και μισούσε τον εαυτό της γι' αυτή την αλλαγή. «Ο αμετακίνητος Μογγόλος» είχε γράψει ο Μαρξ για τη Ρωσία.

Ο σοβιετικός πολιτισμός... Βιάζομαι να αποτυπώσω τα ίχνη του. Τα γνωστά πρόσωπα. Δε ρωτάω για τον σοσιαλισμό, αλλά για την αγάπη, τη ζήλια, τα παιδικά χρόνια, τα γηρατειά. Για τη μουσική, τους χορούς, τις κομμώσεις. Για χιλιάδες λεπτομέρειες της ζωής που χάθηκε. Είναι ο μόνος τρόπος να βάλω την καταστροφή μέσα στο πλαίσιο του συνηθισμένου και να προσπαθήσω να διηγηθώ κάτι. Να μαντέψω κάτι. Δε σταματάω να απορώ με το πόσο ενδιαφέρουσα

είναι η συνηθισμένη ανθρώπινη ζωή. Ένας ατελείωτος αριθμός από ανθρώπινες αλήθειες... Η ιστορία ενδιαφέρεται μόνο για γεγονότα, και αφήνει απέξω τα συναισθήματα. Αυτά δεν επιτρέπεται να τα αφήσεις να διεισδύσουν στην ιστορία. Εγώ όμως κοιτάω τον κόσμο με τα μάτια του ουμανιστή και όχι του ιστορικού. Εκπλήσσομαι με τους ανθρώπους...

Ο πατέρας μου δεν υπάρχει πια. Δεν μπορώ να τελειώσω μια συζήτηση που κάναμε... Είχε πει πως γι' αυτούς ήταν πιο εύκολο να πεθάνουν στον πόλεμο, απ' ότι ήταν για τα άβγαλτα παλικάράκια που πέθαιναν στην Τσετσενία. Τη δεκαετία του '40 έφευγαν από τη μια κόλαση στην άλλη. Πριν τον πόλεμο ο πατέρας μου σπούδαζε στο Μινσκ, στη Σχολή Δημοσιογραφίας. Θυμόταν πως, όταν επέστρεφαν από τις διακοπές, πολύ συχνά δεν ξανάβρισκαν ούτε έναν γνωστό καθηγητή, αφού στο ενδιάμεσο είχαν συλληφθεί όλοι. Δεν καταλάβαιναν τι συνέβαινε, αλλά τρόμαζαν. Τρόμαζαν όπως και στον πόλεμο.

Ο πατέρας μου κι εγώ είχαμε κάνει ελάχιστες ειλικρινείς συζητήσεις. Με λυπόταν. Εγώ τον λυπόμουν; Δύσκολο να την απαντήσω αυτή την ερώτηση... Ήμασταν αμείλικτοι με τους γονείς μας. Μας φαινόταν πως η ελευθερία ήταν πολύ απλή υπόθεση. Πέρασε λίγος καιρός, και λυγίσαμε κι οι ίδιοι κάτω από το βάρος της επειδή κανείς δε μας είχε μάθει την ελευθερία. Μας είχαν μόνο διδάξει πώς να πεθαίνουμε για την ελευθερία.

Ιδού λοιπόν, η ελευθερία! Έτσι την περιμέναμε; Ήμασταν πρόθυμοι να πεθάνουμε για τα ιδανικά μας. Να παλέψουμε στη μάχη. Αλλά άρχισε η «τσεχοφική» ζωή. Χωρίς ιστορία. Έπεσαν όλες οι αξίες, εκτός απ' την αξία της διαβίωσης. Της ζωής γενικώς. Αποκτήσαμε νέα όνειρα: να χτίσου-

με ένα σπίτι, να αγοράσουμε ένα καλό αυτοκίνητο, να φυτέψουμε φραγκοστάφυλα... Η ελευθερία αποδείχτηκε παλινόρθωση του μικροαστισμού, που στην ιστορία του Ρώσου συνήθως δολοφονούνταν. Η ελευθερία της μεγαλειότητάς της, της Κατανάλωσης. Το μεγαλείο του σκότους. Του σκότους των επιθυμιών, των ενστίκτων, της κρυμμένης ανθρώπινης ζωής για την οποία είχαμε μόνο μια κατά προσέγγιση άποψη. Στην ιστορία δε ζήσαμε, επιζήσαμε. Τώρα πια η πολεμική πείρα δε χρειάζεται, έπρεπε να την ξεχάσουμε. Χιλιάδες νέα αισθήματα, καταστάσεις, αντιδράσεις... Λες και ξαφνικά όλα γύρω έγιναν διαφορετικά: οι επιγραφές, τα πράγματα, τα χρήματα, η σημαία... Και ο ίδιος ο άνθρωπος. Έγινε πιο πλουμιστός, ξεχωριστός· ανατίναξαν τη μονολιθικότητα, και η ζωή διαλύθηκε σε κύτταρα, άτομα, μικροκυτταρικούς οργανισμούς. Όπως στο λεξικό του Νταλ: ελευθερία-λεία... θέλω-ζηλεύω... ορίζοντες ανοιχτοί. Το μεγάλο κακό μετατράπηκε σε απόμακρο μύθο, σε πολιτική ντετεκτιβική ιστορία. Κανείς πια δε μιλούσε για την ιδέα, μιλούσαν για δάνεια, ποσοστά, ομόλογα· τα λεφτά δεν τα κέρδιζαν, αλλά τα «έκαναν», τα «έπαιζαν». Πόσο θα τραβήξει αυτό; «Η αδικία του χρήματος δεν ξεριζώνεται από τη ρωσική ψυχή» έγραφε η Τσβετάγεβα. Φαίνεται όμως πως ζωντάνεψαν και περιδιαβαίνουν στους δρόμους μας οι ήρωες του Οστρόφσκι και του Σαλτικόφ-Στσεντρίν.

Ρωτούσα όλους όσους συναντούσα: «Τι σημαίνει ελευθερία;». Οι πατεράδες απαντούσαν διαφορετικά από τα παιδιά τους. Αυτοί που είχαν γεννηθεί στην ΕΣΣΔ και αυτοί που δεν είχαν γεννηθεί στην ΕΣΣΔ είχαν διαφορετική εμπειρία. Είναι άνθρωποι από διαφορετικούς πλανήτες.

Οι πατεράδες έλεγαν: Ελευθερία είναι η απουσία του τρό-

μου· οι τρεις μέρες τον Αύγουστο, όταν νικήσαμε τους πραξικοπηματίες· ένας άνθρωπος που επιλέγει στο μπακάλικο ανάμεσα σε εκατό είδη σαλαμιών είναι πιο ελεύθερος από έναν άνθρωπο που επιλέγει ανάμεσα σε δέκα είδη· ελευθερία είναι να μη σε χτυπάνε, αλλά δε θα ζήσουμε αρκετά για να δούμε γενιές ανθρώπων που να μην τους έχουν δείρει· ο Ρώσος δεν καταλαβαίνει την ελευθερία, του χρειάζεται ο βούρδουλας και το κνούτο.

Τα παιδιά έλεγαν: Ελευθερία είναι η αγάπη· η εσωτερική ελευθερία είναι η τέλεια αξία· ελευθερία είναι να μη φοβάσαι τις επιθυμίες σου· το να έχεις πολλά λεφτά, τότε θα τα έχεις όλα· το να μπορείς να ζεις έτσι, ώστε να μη χρειάζεται να σκέφτεσαι περί ελευθερίας. Η ελευθερία είναι κάτι φυσικό.

Ψάχνω τη γλώσσα. Ο άνθρωπος έχει πολλές γλώσσες: τη γλώσσα με την οποία συνομιλεί με τα παιδιά του, και άλλη μια γλώσσα, αυτήν που μιλάει την ώρα του έρωτα... Υπάρχει ακόμα και η γλώσσα με την οποία μιλάμε στους εαυτούς μας, στην οποία κάνουμε τους εσωτερικούς μας διαλόγους. Στον δρόμο, στη δουλειά, στα ταξίδια – παντού ηχεί κάτι το διαφορετικό, δεν αλλάζουν μόνο οι λέξεις, αλλά και κάτι άλλο. Ο άνθρωπος μιλάει με διαφορετικό τρόπο το πρωί και με άλλον το βράδυ. Κι αυτό που συμβαίνει τη νύχτα ανάμεσα σε δυο ανθρώπους χάνεται εντελώς από την ιστορία. Έχουμε να κάνουμε μόνο με την ιστορία του ανθρώπου της ημέρας. Η αυτοκτονία είναι θέμα της νύχτας, ο άνθρωπος βρίσκεται στο όριο ανάμεσα στην ύπαρξη και την ανυπαρξία. Του ύπνου. Θέλω να το καταλάβω με την ακρίβεια ενός ανθρώπου της ημέρας. Έχω ακούσει και το ακόλουθο: «Δε φοβάστε μήπως και σας αρέσει;».

Διασχίζουμε την περιοχή του Σμολένσκ. Σε ένα χωριό έχουμε σταματήσει μπροστά από ένα μαγαζί. Πόσο γνωστά (έχω κι εγώ μεγαλώσει στο χωριό), πόσο όμορφα, πόσο καλά είναι τα πρόσωπα, και πόσο ταπεινή, πόσο φτωχή είναι η ζωή τριγύρω. Πιάνουμε την κουβέντα για τη ζωή. «Για την ελευθερία ρωτάτε; Περάστε απ' το μαγαζί μας, έχουμε ό,τι βότκα θέλτε: “Στάνταρτ”, “Γκορμπατσόφ”, “Πουτίνκα”, βουνά τα σαλάμια, και τυριά, και ψάρια. Έχουμε και μπανάνες, τόσες που μας μένουν. Τι άλλη ελευθερία χρειάζεται; Μας φτάνει αυτή που έχουμε». «Γη σας έδωσαν;»... «Ποιος να ριζώσει σ' αυτή τη γη; Άμα θέλεις, πάρε. Μόνο ο Βάσκα Κρουτόι ενδιαφέρεται για τη γη μας. Ο μικρότερος γιος του είναι οκτώ χρονών και ακολουθεί τον πατέρα του πίσω απ' το αλέτρι. Σε αυτόν, άμα πας να δουλέψεις, δεν έχει ούτε να κλέψεις ούτε να πάρεις κανέναν υπνάκο. Ο τύπος είναι φασίστας!»

Στον Ντοστογιέφσκι, στον *Μέγα Ιεροεξεταστή*, υπάρχει μια αντιδικία για την ελευθερία. Για το ότι ο δρόμος προς την ελευθερία είναι δύσκολος, όλο πόνο, τραγικός... «Γιατί να γνωρίσεις αυτό το διαβολικό καλό και κακό, όταν κοστίζει τόσο ακριβά;» Ο άνθρωπος καλείται όλη την ώρα να διαλέξει: την ελευθερία του ή την ευημερία και την επιτυχία στη ζωή του, ελευθερία με πόνο, ή ευτυχία χωρίς ελευθερία. Η πλειονότητα των ανθρώπων παίρνει τον δεύτερο δρόμο.

Ο Μέγας Ιεροεξεταστής λέει στον Χριστό που επέστρεψε στη γη:

«Γιατί ήρθες να μας ενοχλήσεις; Ήρθες για να μας ενοχλήσεις, και το ξέρεις πολύ καλά αυτό».

«Ενώ τον σεβόσουν τόσο πολύ (τον άνθρωπο), συμπεριφέρθηκες σαν να έχεις πάψει να τον λυπάσαι, με τόσο πολλά που απαιτείς απ' αυτόν... Αν τον σεβόσουν λιγότερο, θα απαιτούσες και λιγότερα, κι αυτό θα ήταν πιο κο-

ντά στην αγάπη, επειδή θα ήταν πιο ελαφρύ το φορτίο του. Είναι αδύναμος και κακός... Τι φταίει μια αδύναμη ψυχή που δεν είναι σε θέση να χωρέσει τόσα τρομερά δώρα;»

«Δεν υπάρχει έγνοια πιο αδιάκοπη και βασανιστική για τον άνθρωπο που τον έχουν αφήσει ελεύθερο απ' το να βρει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα αυτόν που θα προσκυνήσει... και αυτόν που θα του παραδώσει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα εκείνο το δώρο της ελευθερίας με το οποίο γεννιέται η δυστυχής αυτή ύπαρξη...»

* * *

Τη δεκαετία του '90... ναι, ήμασταν ευτυχισμένοι. Εκείνη την αφέλεια δε θα την έχουμε ποτέ πια. Είχαμε την εντύπωση πως η επιλογή είχε γίνει, πως ο κομμουνισμός είχε χάσει τελειωτικά. Ενώ τότε ήταν που άρχιζαν όλα...

Πέρασαν είκοσι χρόνια... «Μη μας τρομάζετε με τον σοσιαλισμό» λένε τα παιδιά στους γονείς τους.

Από τις συζητήσεις μου με έναν γνωστό μου καθηγητή πανεπιστημίου: «Στο τέλος της δεκαετίας του '90 οι φοιτητές γελούσαν» μου διηγήθηκε «κάθε φορά που ανέφερα τη Σοβιετική Ένωση. Ήταν πεπεισμένοι πως μπροστά τους ανοιγόταν ένα νέο μέλλον. Τώρα η εικόνα είναι άλλη... Οι σημερινοί φοιτητές έχουν καταλάβει, έχουν νιώσει, τι σημαίνει καπιταλισμός – ανισότητα, φτώχεια, ξεδιάντροπος πλούτος. Βλέπουν μπροστά τους τη ζωή των γονιών τους, στους οποίους δεν απέμεινε τίποτα απ' τη λεηλατημένη τους χώρα. Και έχουν ριζοσπαστικές τάσεις. Ονειρεύονται τη δική τους επανάσταση. Φοράνε κόκκινα μακό με τα πορτρέτα του Λένιν και του Τσε Γκεβέρα».

Έγινε ένα γκάλοπ με θέμα τη Σοβιετική Ένωση. Για την προσωπολατρία του Στάλιν. Οι μισοί απ' τους νέους αν-

θρώπους ανάμεσα στα 19 και στα 30 θεωρούν τον Στάλιν «τον μεγαλύτερο πολιτικό αρχηγό». Στη χώρα όπου ο Στάλιν αφάνισε όσους ανθρώπους αφάνισε κι ο Χίτλερ, να υπάρχει μια νέα λατρεία γι' αυτόν;... Έχει επιστρέψει στη μόδα καθετί το σοβιετικό. Όπως, για παράδειγμα, τα σοβιετικά καφέ με τα σοβιετικά ονόματα και πιάτα. Εμφανίστηκαν «σοβιετικές» καραμέλες και «σοβιετικό» σαλάμι – με τη μυρωδιά και τη γεύση που θυμόμαστε απ' τα παιδικά μας χρόνια. Και φυσικά «σοβιετική» βότκα. Στην τηλεόραση υπάρχουν δεκάδες εκπομπές, και στο ίντερνετ δεκάδες «σοβιετικές», νοσταλγικές ιστοσελίδες. Στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Στάλιν –στο Σολοβκί, στο Μαγκαντάν– μπορείτε να πάτε ως τουρίστας. Η διαφήμιση υπόσχεται πως, για να μπορέσετε να ζήσετε την επίσκεψη, θα σας δώσουν μια στολή κρατουμένου, κι έναν κασμά. Θα σας δείξουν τις αναστυλωμένες παράγκες. Και στο τέλος θα σας οργανώσουν και μια εκδρομή για ψάρεμα...

Ξαναγεννιούνται παλιομοδίτικες ιδέες: για τη μεγάλη αυτοκρατορία, για τη «σιδηρά πυγμή», για τον «ξεχωριστό ρωσικό δρόμο»... Επέστρεψαν ο ρωσικός ύμνος, υπάρχει η Κομσομόλ, μόνο που τώρα την ονομάζουν «Οι δικοί μας», υπάρχει το κόμμα της εξουσίας που αντιγράφει το Κομμουνιστικό Κόμμα. Ο Πρόεδρος έχει την εξουσία που είχε παλιά ο Γενικός Γραμματέας. Απόλυτη εξουσία. Και στη θέση του μαρξισμού-λενινισμού έχουμε την ορθοδοξία...

Πριν την Επανάσταση του '17 ο Αλεξάντρ Γκριν* είχε γρά-

* Αλεξάντρ Γκριν (1880-1932): Ρώσος συγγραφέας η νουβέλα του οποίου *Τα πορφυρά πανιά* ήταν επί χρόνια το πιο αγαπημένο ανάγνωσμα της σοβιετικής νεολαίας.

φει: «Και το μέλλον με κάποιο τρόπο δε βρισκόταν πια στη θέση του». Πέρασαν εκατό χρόνια – και το μέλλον πάλι δε βρίσκεται στη θέση του. Ήρθε ο καιρός του second hand.*

Οι επάλξεις είναι επικίνδυνο μέρος για έναν καλλιτέχνη. Μια παγίδα. Χαλάει η όραση, στεγνώνει η κόρη του ματιού, ο κόσμος χάνει τα χρώματά του. Γίνεται ασπρόμαυρος. Αποκεί δεν τον διακρίνεις πια τον άνθρωπο, βλέπεις μόνο μια μαύρη κηλίδα, σαν στόχο σε σκοπευτήριο. Όλη μου τη ζωή την πέρασα στις επάλξεις. Θα ήθελα να βγω αποκεί μέσα. Να αρχίσω να χαίρομαι τη ζωή μου. Να ανακτήσω την κανονική μου όραση. Αλλά δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι θα βγουν και πάλι στον δρόμο. Θα πιαστούν απ' τα χέρια. Θα έχουν άσπρες κορδέλες στα σακάκια τους. Το σύμβολο της αναγέννησης. Του φωτός. Κι εγώ θα είμαι μαζί τους.

Συνάντησα στον δρόμο κάτι νεαρούς που φορούσαν μακό με σφυροδρέπανα και το πορτρέτο του Λένιν. Άραγε ξέρουν τι σημαίνει κομμουνισμός;

* Αναφορά στον τίτλο της ρωσικής έκδοσης (*Vremja sekond hënd*).

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΠΑΡΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΑΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΟΥΖΙΝΑ (1991-2001)

Για τον Ιβάν τον βλάκα και το χρυσό ψαράκι

«ΤΙ ΚΑΤΑΛΑΒΑ; Κατάλαβα πως οι ήρωες της μιας εποχής δύσκολα γίνονται ήρωες και της άλλης. Εκτός από τον Ιβάνουσκια τον βλάκα. Και τον Γεμέλια.* Τους αγαπημένους ήρωες των ρωσικών παραμυθιών. Τα παραμύθια μας μιλάνε για το πεπρωμένο, για τη στιγμή της επιτυχίας. Για την προσμονή της θαυματουργής βοήθειας, που θα έρθουν όλα όσα επιθυμείς στην αγκαλιά σου. Να είσαι ξαπλωμένος πάνω στη σόμπα** και να έχεις τα πάντα. Να φτιάχνει η σόμπα από μόνη της τα μπλινί, και το χρυσό ψαράκι να σου εκπληρώνει όλες σου τις επιθυμίες. Θέλω αυτό, θέλω και τ' άλλο. Θέλω την υπέροχη περιγίπισσα! Και θέλω να ζήσω σε ένα άλλο βασίλειο, με ποτάμια από γάλα και όχθες από μαρμελάδα. Είμαστε ονειροπόλοι εμείς, φυσικά. Η

* Το ρωσικό παραμύθι για τον Γεμέλια αναφέρεται στον ψαρά που αφήνει ελεύθερο το μαγικό ψάρι, και το οποίο στη συνέχεια εκπληρώνει όλες του τις επιθυμίες.

** Στο χωριάτικο σπίτι, κεντρικό σημείο είναι η χτισμένη σόμπα, πάνω στην οποία συνήθως έστρωναν τα κρεβάτια τους για να έχουν ζέση στο πολύ κρύο.

ψυχή παλεύει και υποφέρει, και η υπόθεσή μας προοδεύει ελάχιστα, επειδή δε μας περισσεύουν δυνάμεις και γι' αυτή. Η υπόθεση αξίζει. Η αινιγματική ρωσική ψυχή... Όλοι προσπαθούν να την καταλάβουν... διαβάζουν Ντοστογιέφσκι... Τι είδους ψυχή έχουν; Η ψυχή μας δεν είναι παρά μια ψυχή. Μας αρέσει να μιλάμε στην κουζίνα, να διαβάζουμε βιβλία. Το βασικό μας επάγγελμα είναι αυτό του αναγνώστη. Ή του θεατή. Και συγχρόνως εκείνη η αίσθηση της ιδιαιτερότητάς μας, της αποκλειστικότητάς μας, παρόλο που δεν έχουμε καμιά βάση για κάτι τέτοιο, πέρα απ' το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο. Από τη μια πλευρά, αυτό είναι που εμποδίζει τις αλλαγές στη ζωή μας, αλλά από την άλλη σου δίνει και την αίσθηση του νοήματος, πώς αλλιώς. Πάντα πλανάται στην ατμόσφαιρα ότι η Ρωσία οφείλει να δημιουργήσει κάτι, να δείξει στον κόσμο κάτι ξεχωριστό, πολύ ασυνήθιστο. Ο εκλεκτός λαός. Ο ξεχωριστός ρωσικός δρόμος. Ολόγυρα, παντού, οι Ομπλόμοφ* ξαπλωμένοι στον καναπέ περιμένουν ένα θαύμα. Οι Στολτς** όμως όχι. Οι πολυάσχολοι, πανέτοιμοι Στολτς είναι άξιοι περιφρόνησης επειδή έκοψαν το αγαπημένο δασάκι με τις σημύδες ή τον βυσσινόκηπο. Χτίζουν και βγάζουν λεφτά. Οι Στολτς μάς είναι ξένοι...»

«Η ρωσική κουζίνα... Μια φτωχική κουζινίτσα, “χρουτσοφική”, δέκα δώδεκα (μεγάλη τύχη!) τετραγωνικά μέτρα, πίσω από τον λεπτό τοίχο της τουαλέτας. Σοβιετικός σχε-

* Ήρωας του ομώνυμου μυθιστορήματος του συγγραφέα Ιβάν Γκοντσαρόφ (1812-1892). Ο Ομπλόμοφ είναι αναβλητικός και τεμπέλης. Το όνομά του χρησιμοποιείται ως μετωνυμία του τεμπέλη.

** Ο αγοραστής του βυσσινόκηπου, δραστήριος επιχειρηματίας απ' το ομώνυμο θεατρικό έργο του Τσέχοφ.

διασμός. Στο περβάζι κρεμμύδι σε βάζα κάτω απ' τη μαγιονέζα, στη γλάστρα αλόη για το συνάχι. Η κουζίνα σ' εμάς δεν είναι απλώς το μέρος όπου ετοιμάζουμε το φαγητό, αλλά και τραπεζαρία, και χώρος υποδοχής, και γραφείο και σκηνή. Είναι το μέρος για τις συλλογικές ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες. Τον δέκατο ένατο αιώνα όλος ο ρωσικός πολιτισμός ζούσε στα κτήματα των αριστοκρατών, τον εικοστό – στις κουζίνες. Και η περεστρόικα ακόμα. Όλη η ζωή της δεκαετίας του '60 είναι ζωή στην κουζίνα. Χάρη στον Χρουστσόφ! Στην εποχή του βγήκαν οι άνθρωποι από τα κοινόβια διαμερίσματα, απέκτησαν ιδιωτικές κουζίνες όπου μπορούσαν να βρίζουν την εξουσία, και κυρίως να μη φοβούνται, επειδή στις κουζίνες όλοι ήταν δικοί μας. Εκεί γεννιόνταν ιδέες, φανταστικά σχέδια. Έλεγαν ανέκδοτα... Τα ανέκδοτα ανθούσαν! Κομμουνιστής είναι αυτός που διάβασε Μαρξ και αντικομμουνιστής αυτός που τον κατάλαβε. Μεγαλώσαμε στις κουζίνες, και τα παιδιά μας επίσης, ακούγοντας μαζί μας Γκάλιτς* και Οκουτζάβα.** Έπαιζαν δίσκους του Βισότσκι,*** έπιαναν στο ραδιόφωνο Μπι Μπι Σι. Γίνονταν συζητήσεις για τα πάντα: για το ότι είναι όλα σκατά, για το νόημα της ζωής, για την ευτυχία όλων. Θυμάμαι ένα αστείο επεισόδιο... Είχαμε καθίσει μέχρι αργά τη νύχτα, η κόρη μας, δώδεκα χρονών κιόλας, είχε κοιμηθεί εκεί δίπλα μας, στο ντιβανάκι. Εμείς είχαμε πιάσει μεγαλόφωνα τον καβγά για κάποιο θέμα. Κι εκείνη, μέσα απ' τον ύπνο της, αρχίζει να

* Αλεξάντρ Γκάλιτς (1918-1977): Ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, τραγουδοποιός.

** Μπουλάτ Οκουτζάβα (1924-1997): Ποιητής, συγγραφέας, τραγουδοποιός.

*** Βλαντίμιρ Βισότσκι (1938-1980): Μουσικός, ποιητής και ηθοποιός του κινηματογράφου.

φωνάζει: “Όχι άλλη πολιτική πια! Όχι πάλι για τον Ζαχάροφ... τον Σολζενίτσιν... τον Στάλιν...”. (Γελάει.)

Ατελείωτα τσάγια. Καφέδες. Βότκες. Και τη δεκαετία του '70, κουβανέζικο ρούμι. Ήμασταν όλοι ερωτευμένοι με τον Φιντέλ! Με την επανάσταση στην Κούβα! Ο Τσε με τον μπερέ του. Κούκλος χολλυγουντιανής κοπής! Ατελείωτες τηγανίτες. Φόβος πως μας ακούνε, πως μας ακούνε, εξάπαντος μας ακούνε. Στη μέση της συζήτησης κάποιος θα βρεθεί στα σίγουρα να κοιτάξει με ένα γελάκι τον καθρέφτη ή την πρίζα: “Ακούτε, σύντροφε ταγματάρχη;”. Σαν να ρισκάρουμε... σαν να παίζαμε... Νιώθαμε μάλιστα ένα είδος ικανοποίησης απ’ αυτή την απατηλή ζωή. Ένας απειροελάχιστος αριθμός ανθρώπων αντιστεκόταν ανοιχτά, οι περισσότεροι ήταν “αντιφρονούντες της κουζίνας”. Τους έδειχναν το μεσαίο δάχτυλο μέσα απ’ την τσέπη...».

«Σήμερα είναι ντροπή να είσαι φτωχός, να μην κάνεις σπορ... να μην προλαβαίνεις δηλαδή. Εγώ ανήκω στη γενιά των θυρωρών και των φυλάκων. Υπήρχε ένα είδος εσωτερικής ξενιτιάς. Ζούσες και δεν καταλάβαινες τι γίνεται γύρω σου, είναι σαν ένα τοπίο απ’ το παράθυρο. Η γυναίκα μου κι εγώ τελειώσαμε τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Πετρούπολης (τότε Λένινγκραντ). Εκείνη ταχτοποιήθηκε σε μια θέση θυρωρού κι εγώ θερμαστής σε λεβητοστάσιο. Δουλεύεις ένα εικοσιτετράωρο και κάθεσαι δύο στο σπίτι. Ο μηχανικός εκείνη την εποχή έπαιρνε εκατόν τριάντα ρούβλια κι εγώ στο λεβητοστάσιο ενενήντα. Με άλλα λόγια, συμφωνείς να χάσεις σαράντα ρούβλια, αλλά έχεις την απόλυτη ελευθερία. Διαβάζαμε βιβλιαράκια, διαβάζαμε πολύ. Συζητούσαμε. Πιστεύαμε πως παράγουμε ιδέες. Ονειρευόμασταν την επανάσταση, αλλά

φοβόμασταν πως δε θα την προλαβαίναμε. Γενικά ζούσαμε μια κλειστή ζωή, δεν ξέραμε τίποτα απ' όσα συνέβαιναν στον κόσμο. Ήμασταν “φυτά εσωτερικού χώρου”. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, τα είχαμε όλα επινοήσει, ήταν της φαντασίας μας – και η Δύση, και ο καπιταλισμός, και ο ρωσικός λαός. Ζούσαμε με οράματα. Η Ρωσία που διαβάζαμε στα βιβλιαράκια μας, η Ρωσία της κουζίνας μας, δεν υπήρξε ποτέ. Μόνο στο κεφάλι μας.

Με την περεστρόικα τελείωσαν όλα... Ξέσπασε ο καπιταλισμός... τα ενενήντα ρούβλια έγιναν δέκα δολάρια. Δεν μπορούσες να ζήσεις με τόσα. Βγήκαμε από τις κουζίνες στους δρόμους κι εκεί ξεκαθάρισε το πράγμα, δεν είχαμε ιδέες, τόσο καιρό απλώς καθόμασταν και τα λέγαμε. Από κάπου εμφανίστηκαν κάποιοι εντελώς διαφορετικοί άνθρωποι – κάτι νέα παιδιά με βυσσινί σακάκια και χρυσούς γιακάδες. Και με νέους κανόνες παιχνιδιού: έχεις λεφτά – είσαι άνθρωπος, δεν έχεις λεφτά – είσαι ένα τίποτα. Ποιον ενδιέφερε που είχες διαβάσει όλον τον Χέγκελ; Η λέξη “ουμανιστής” ακουγόταν σαν ιατρική διάγνωση. Αυτό είναι όλο, έλεγαν, που ξέρουν – να κρατάνε στο χέρι το βιβλιαράκι με την ποίηση του Μαντελστάμ. Έγιναν πολλά πρωτόγνωρα πράγματα. Οι διανοούμενοι εξαθλιώθηκαν πλήρως. Στο πάρκο μας, τις αργίες, οι οπαδοί του Κρίσνα εγκατέστησαν μια ανοιχτή κουζίνα και μοίραζαν σούπα και κάτι απλό για κυρίως πιάτο. Σχηματιζόταν μια ουρά από συνεσταλμένους, κόσμιους γεροντάκους που σου έρχονταν κλάματα. Κάποιοι απ' αυτούς έκρυβαν τα πρόσωπά τους. Εμείς εκείνη την εποχή είχαμε ακόμα δυο μικρά παιδάκια. Πεινούσαμε με όλη τη σημασία της λέξης. Η γυναίκα μου κι εγώ αρχίσαμε το εμπόριο. Παίρναμε από το εργοστάσιο τέσσερα πέντε δοχεία παγωτό, και πηγαίναμε στην αγορά, εκεί όπου μαζευόταν πολύς κόσμος. Ψυ-

γεία δεν υπήρχαν, μετά από μερικές ώρες το παγωτό έλιωνε. Τότε το μοιράζαμε στα πεινασμένα παιδάκια. Τι χαρά ήταν αυτή! Η γυναίκα μου πουλούσε κι εγώ κουβαλούσα. Ήμουν πρόθυμος να κάνω ό,τι να 'ναι, μόνο μη με έβαζες να πουλάω. Τόσο άσχημα αισθανόμουν.

Παλιότερα αναπολούσα συχνά τη ζωή μας στην κουζίνα... Τι έρωτες ήταν αυτοί! Τι γυναίκες! Αυτές οι γυναίκες περιφρονούσαν τους πλούσιους. Δεν μπορούσες να τις αγοράσεις. Τώρα δεν έχει κανείς χρόνο για αισθήματα, όλοι προσπαθούν να βγάλουν λεφτά. Η ανακάλυψη του χρήματος ήταν σαν έκρηξη ατομικής βόμβας...»

Για το πώς αγαπήσαμε και ξε-αγαπήσαμε τον Γκόρμπι

«Η εποχή του Γκορμπατσόφ... Τεράστια πλήθη ανθρώπων με ευτυχισμένα πρόσωπα. Ε-λευ-θε-ρία! Είχαμε όλοι αναπνεύσει. Οι εφημερίδες άφθονες. Η εποχή των μεγάλων ελπίδων – όπου να 'ναι θα βρεθούμε στον παράδεισο. Η δημοκρατία ήταν ένα άγνωστο ζώο για μας. Τρέχαμε σε συναντήσεις σαν τρελοί: τώρα θα μάθουμε όλη την αλήθεια για τον Στάλιν, για το Γκουλάγκ, θα διαβάσουμε τα απαγορευμένα *Παιδιά του Αρμπάτ* του Ριμπακόφ και άλλα ωραία βιβλία, και θα γίνουμε δημοκράτες. Πόσο λάθος κάναμε! Απ' όλες τις ραδιοσυχνότητες φώναζε αυτή η αλήθεια... Γρηγορότερα, γρηγορότερα! Διαβάζετε! Ακούτε! Δεν ήταν όλοι έτοιμοι γι' αυτό... Η πλειονότητα των ανθρώπων δεν ήταν εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, το μόνο που ήθελαν ήταν να ζήσουν καλά. Για να μπορούν να αγοράζουν τζιν, βίντεο και το αποκορύφωμα των ονείρων – ένα αυτοκίνητο! Ήθελαν όλοι κομψά ρούχα και νόστιμο φαγητό. Όταν κουβάλησα στο σπίτι το *Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ* η μητέρα μου κατατρομοκρατήθηκε: “Αν δε φύγεις